

Ю. В. Громик – кандидат філологічних наук,
доцент кафедри історії та культури української мови
Волинського національного університету
імені Лесі Українки

Відзайменникові прислівники з суфіксом *-ак- у західнополіських та суміжних говірках

*Роботу виконано на кафедрі історії та культури
української мови ВНУ ім. Лесі Українки*

Проаналізовано відзайменникові прислівники з суфіксом *-ак-, зафіксовані в західнополіських і суміжних волинських та середньополіських говірках. Відзначено значну варіативність діалектних структур, неоднорідних за морфологічним складом, походженням, ареалом.

Ключові слова: говірка, ареал, прислівник, лексема, лексичне значення, суфікс.

Громик Ю. В. Отместоименные наречия с суффиксом *-ак- в западнopolесских и смежных говорах. Проанализированы отместоименные наречия с суффиксом *-ак-, зафиксированные в западнopolесских и смежных волинских и среднopolесских говорах. Отмечена значительная вариантность диалектных структур, неоднородных за морфологическим составом, происхождением, ареалом.

Ключевые слова: говор, ареал, наречие, лексема, лексическое значение, суффикс.

Hromyk Yu. V. Pronounal Adverbs with the Suffix *-ak- in Western Polissian and Their Contiguous Dialects. Pronounal adverbs with the suffix *-ak- registered in Western Polissian and their contiguous Volynian and Middle Polissian dialects are analysed. A considerable variability of dialectal structures, heterogeneous by their morphemic composition, origin and area of distribution is indicated.

Key words: dialect, area of distribution, adverb, lexeme, lexical meaning, suffix.

Постановка наукової проблеми та її значення. Для з'ясування особливостей, історії формування та тенденцій розвитку української адвербіальної системи необхідне вивчення специфіки прислівникової лексики кожного українського діалекту. Західне Полісся у цьому плані довгий час залишалося мало вивченим ареалом.

Західнополіський говір зберігає загальнослов'янський кістяк системи відзайменникових прислівників. Однак у місцевих говірках сучасний стан цієї системи витворився протягом тривалого і складного внутрішнього розвитку, який полягав у лексичному скороченні всіх відомих у праслов'янській мові структурних груп, у постійному ускладненні первинних прислівників

прийменниками, вказівними, неозначеними і заперечними частками, іменними флексіями, іменними за походженням суфіксами, а також у появі аналогічних утворень, зрощень, редуплікованих форм тощо.

Осібну групу серед відзайменникових прислівників творять деривати зі значенням способу, які закінчувалися первісно на **-ako*. За походженням вони вважаються адвербіалізованими формами знахідного відмінка середнього роду нечленних означальних займенників із суфіксом **-ak-* (пізніші варіанти на **-akъ* засвідчують редукцію кінцевого ненаголошеного *-o*).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. У західнополіському говорі та суміжних говірках, як і в більшості українських діалектів, виявлено небагато первинних утворень із суфіксом **-ak-*. У всіх обстежених говірках функціонують прислівники *йак* ‘у який спосіб’ (у говірках північної частини говору – фонетичний варіант *йек* (Пулемець Шц., Тур Рт., Самари Рт., Видраниця Рт., Невір Лбш., Щитинь Лбш., Ветли Лбш., Нобель Зр., Острівськ Зр., Кухче Зр.)) і *так* ‘у такий спосіб’, що засвідчують корені колишніх нечленних займенників **jъ* та **tъ*. Перед дзвінким чи сонорним консонантом, яким починається наступне слово, кінцевий [к] у цих прислівниках може одзвінчуватися до [г], пор.: *йаг витé до нас попáли?* (Качин К-К.); *йа таг дáлий ни мужу́ жит’* (Липне Квр.) та ін. Відомий також первинний прислівник, похідний від займенникової основи **sъ*: *с’ак* (первісно ‘ось так’), – щоправда, нині він представлений тільки у складі зрощення *так-с’ак*, *с’ак-тáк* ‘як-небудь, аби збутися’, ‘з великими труднощами’ (багато н. пп.), пор.: *с’ак-тáк думúчила йа свуйé гурóди* (Липне Квр.).

Первинні прислівники *йак*, *так* послужили дериваційною базою для інших утворень.

Так, в усіх говірках засвідчено результат поширення прислівника *йак* (*йек*, *йако*) загальнослов’янською енклітичною підсилювальною часткою *же* < псл. **že* (< **ge*) [10, с. 190]: *йагжé* ‘як належить, як слід’ (багато н. пп.), *йегжé* ‘т. с.’ (Самари Рт.), *йегжá* ‘т. с.’ (Кортеліси Рт., Гірки Лбш.), *йагжá* ‘т. с.’ (Ружин Тр.),

йакожé ‘т. с.’ (Старі Кошари Кв.), *йакужé* ‘т. с.’ (Липне Квр., Ветли Лбш.), *йекожé* ‘т. с.’ (Залухів Рт., Невір Лбш.), пор.: *все зрубiли йагжé гла дит’ати* (Липне Квр.). У берестейському ареалі давніше фіксовано у тому ж значенні *скжé* [11, с. 84], *йегжá* [14, с. 123].

Виявлено похідний від *йак* (*йек*) заперечний прислівник *нийáк* (*нийéк*) ‘ніяк, ніяким способом’, пор. берестейське *ныяк* [11, с. 135], *ныек* [9, с. 60]. Практично в усіх говірках засвідчено дериват *н’йáк* ‘нема як, нема можливості’. У різних говіркових групах Західного Полісся вживано прислівники з відмінними за походженням неозначеними частками у структурі: *йáкос’* (багато н. пп.), *йéкос’* (Нобель Зр., Щитинь Лбш.), *йáкос’а* (Мохнате Гн., Ветли Лбш., Залізниця Лбш., Сварицевичі Дб., Мельники Шц., Залюття Шц.), *йéкос’а* (Невір Лбш., Яревище Ст.), *йéкос’е* (Гірки Лбш.), *йáкс’а* (Мохнате Гн.), *йéкс’а* (Яревище Ст.), *дéйак* (багато н. пп.), *дийéк* (Пулемець Шц., Вілиця Шц., Світязь Шц., Мельники Шц.), *йакнэбут’* ‘будь-як’, ‘погано, неякісно’ (багато н. пп.), *йакнибúт’* ‘т. с.’ (багато н. пп.), *абийáк* ‘т. с.’ (Дубичі-Церковні Д-Ц.), *абіййек* ‘т. с.’ (Мокрани Мл., Дивин Кб., Самари Рт., Невель Пн., Жидче Пн.), *аб’йáк* ‘т. с.’ (Удрицьк Дб.), *л’áдайак* ‘т. с.’ (Вітово Д-Ц., Тофіловці Д-Ц.), *л’адайáк* ‘т. с.’ (Микуличі В-В., Петрове Івн.), *бiл’ейак* ‘т. с.’ (Мохнате Гн., Дубичі-Церковні Д-Ц., Тофіловці Д-Ц., Вітово Д-Ц., Старий Корнин Д-Ц., Чохи Д-Ц.), *бил’едéйак* ‘т. с.’ (Вітово Д-Ц.), *арцiййак* (*арцiййек*) ‘у якийсь чітко не визначений спосіб’, ‘погано, неякісно’ (Мохро Ів., Морочне Зр., Вичівка Зр.) та ін., пор. також із берестейсько-пінських говірок: *абыяково* [11, с. 151] тощо.

У говірках північно-східної частини Західного Полісся виявлено неозначений прислівник *н’ак* ‘якось’ (Невель Пн., Містковичі Пн., Вичівка Зр., Морочне Зр., Вичівка Зр., Сварицевичі Дб.), *н’ек* (Невель Пн.), пор.: *н’ек запáл’вали сáми* (Невель Пн.), пор. також білоруське діалектне *нек* ‘якось’ [27, с. 203]. Аналізований дериват – наслідок фонетичної видозміни вихідного **н’йáк* ‘якось’, де *н’i-* – давня неозначена частка (< псл. **ně-*), пор. фіксоване в суміжних білоруських говірках *нéяк*, *нéек* ‘якось’ [27, с. 203]. У суміжних говірках

засвідчено форму *н'áкос'*, *н'áкс'а* 'т. с.' (Мохро Ів.), яку можна пояснити як наслідок контамінації *н'ак* і *йáкос'* (*йáкс'а*); пор. інші фіксації у берестейському ареалі: *някось*, *някся* [9, с. 149], *н'áкос'* [13, с. 53], *някось* [11, с. 45].

У говірці с. Липне Квр. у значенні 'ось так, ось у такий спосіб' активно фіксовано прислівники *он'ц'йак* (*гон'ц'йак*) та *он'ц'ак* (*гон'ц'ак*), пор.: *гон'ц'йак гóлуву дирé*; *гон'ц'ак хúтко зигнóв на дитéй*. Аналізовані структури з огляду на відсутність паралелей у доступних нам лексикографічних джерелах кваліфікуємо як виразні локалізми, що постали в результаті зрощення прислівника *йак* із відомими в ареалі вказівними частками *он'* (*гон'*) та *ос'*.

Основу *йак* засвідчено у структурі ще кількох прислівникових зрощень чи сполук. Так, у більшості західнополіських і суміжних говірок засвідчено прислівникову сполуку *йак ни йáк* (*йек ни йéк*) 'хай там що; за будь-яких умов', що склалася в результаті поєднання заперечної частки *ни* з повторюваним прислівником, пор.: *ми ж йак ни йак рóдичи* (Холоневичі Квр.).

Практично в усіх говірках фіксовано прислівник *йакрáз* (*йекрáз*) 'у цей час, у цей момент', 'точно, в самий раз', пор.: *то ми йакрáз в цéркви булі* (Липне Квр.); *с'ой куст'úm на тебé йакрáз* (Красноволя Мн.). В одній говірковій групі на південному сході західнополіського ареалу цей прислівник представлено варіантом *накрáз* (Липне Квр., Берестяни Квр., Омельно Квр., Гораймівка Мн.), пор.: *с'а марнáтка на тибé накрáз* (Липне Квр.); у цьому ж ареалі структуру *накрáз* 'якраз' фіксує Г. Л. Аркушин [1, с. 334]. У говірці с. Полиці К-К. засвідчено варіант *л'акрáз*, пор.: *л'акрáз ви^ітé до хáти зайшлі^е*. Обидва варіанти – *накрáз*, *л'акрáз* – можна кваліфікувати як фонетичні варіанти загальноновживаної лексеми, результати дистантної регресивної асиміляції за місцем і способом творення.

У говірках Пінщини у прислівниковому значенні вживане зрощення *йакбáч* (*йекбáч*) 'вмить, моментально' (Містковичі Пн.), друга частина якого – форма 2 особи однини наказового способу дієслова *бáчити*, пор.: *жонóчина йекбáч передиnúласа*. Структура як *бач* у тому ж значенні фіксована в говірках

Пінщини і давніше [11, с. 134]. Ареал охоплює суміжні білоруські говірки: *ек б́ач* ‘т. с.’ [25, с. 39], *якб́а* ‘т. с.’ [28, с. 362].

Прислівник *так* в окремих випадках представлено варіантом *та* (Липне Квр.) – результатом подальшого скорочення старого *тако* > *так* > *та*, пор.: *с’о сам та налувчівса ткат’* (Липне Квр.). Варіант *та* (< *так*) частіше виступає в ролі вказівного слова у головній частині складнопідрядного речення, пор.: *йа ни мн’їу спив́ат’ та йак муй́а стар́а* (Липне Квр.).

Аналізований матеріал засвідчує чимало похідних від загальноновживаного прислівника *так*. В усіх говірках західнополіського ареалу зі значенням ‘безплатно’ фіксовано прислівники *так*, *зат́ак*, пор.: *ви́тэ купл’эли ци вон́а тат дал́а?* (Видраниця Рт.); *йа тиб’і зат́ат бирќосив привизу́* (Липне Квр.).

Широко вживані утворення з указівною часткою *о* (*во*, *го*) в постпозиції (рідше – у препозиції) для вираження точнішої вказівки: *таќо*, *такв́о*, *таков́о*, *такоѓо*, *отаќо*, *отаков́о*, *отакоѓо* та ін., пор. із говірки с. Липне Квр.: *таќо миш тій́а шóхтини див́иса; такоѓо дирж́ит’ над гулув́о́йу м́иску з вуд́о́йу; готаќо в’ек вч’ітиц́а за йаќус’ дурн́ицу; готакоѓо дирж́і вирт’о́но*. Подібні структури виявлено в берестейських говірках: *таќо* [14, с. 121], у підляському ареалі: *та́ко* [29, с. 272], *таќо* [29, с. 9], *о так* [29, с. 45], *таќо о* [29, с. 9], *о таќо* [29, с. 321], *так вó* [29, с. 185], а також у говірках середньополіських: *таќо* [6, с. 345], *таков́о* [6, с. 250], *таќо о* [6, с. 245], *отаќо* [6, с. 44], *отако́ о* [6, с. 346], *атаков́о* [6, с. 90], *отакоѓо* [6, с. 102], волинських: *таќо* [5, с. 128], *от́ак* [7, с. 212], *отаќо* [7, с. 212], буковинських: *отаќо* [22, с. 372], *таќо*, *таков́о* [22, с. 537], гуцульських: *отаќо* [8, с. 144] та ін.

У частині говірок структури *таќо*, *такоѓо* і под. маніфестують ще й інші значення, пор. у говірці с. Липне Квр.: ‘безплатно’ (*йак сиб’і, то таќо все пунабир́а́йут’, а л’уд’ам то́но запл́атно*), ‘без виразної причини’ (*с’о вин таќо до тибé вступ́ив, ничó ни хут’ів?*), ‘непогано’ (*типéрика в том гóруди живéц́а: таќо, ше мо́на мир́иц́а*).

У північно-східній частині західнополіського говору засвідчено

прислівник *гэтак* (рідше – *этак*) ‘так; ось так’ (Мохро Ів., Гірки Лбш., Дольськ Лбш., Нобель Зр., Сенчиці Зр., Вичівка Зр., Сварицевичі Дб., Малі Телковичі Вл., Невель Пн., Жидче Пн., Стрільськ Ср., Ремчиці Ср.) – результат ускладнення деривата *так* препозитивною вказівною часткою *ге* (*e*), пор.: *гэтак попóк кувáв* (Сенчиці Зр.); *этак і ми пиридэнимоса й пошл’і* (Містковичі Пн.). Г. Л. Аркушин фіксує *этак* у говірці с. Велимче Рт. [1, с. 149]. Ареал охоплює берестейські говірки: *гэтак* ‘т. с.’ [9, с. 146], діалекти білоруської мови: *гэтак, этак, гэдак* ‘так’ [25, с. 240], ряд російських говорів: *этак* ‘т. с.’ [19, с. 243]. Структура *гэтак* може поширюватися препозитивною вказівною часткою *о-*: *огэтак* (Невель Пн.), пор.: *огэтак пудудн’эвса, сам пудудн’эвса* (Невель Пн.).

У багатьох говірках східної частини досліджуваного ареалу у прислівниковому значенні фіксовано сполуку *тáк а так* ‘ретельно, якраз; саме так’ (Комарівка Кс., Липне Квр., Гораймівка Мн., Галузія Мн.), пор.: *вун прóсто вже хóче тáк а так все сам пудугнáт’* (Липне Квр.). У говірці с. Сильне Квр. прислівникову сполуку *так а так* фіксує Г. Л. Аркушин у значенні ‘дуже старанно, по-хазяйськи’ [2, с. 191]. Тут використано єднальний сполучник *а*, що в західнополіських говірках вживаний між повторюваними іменниками, прикметниками, дієсловами та прислівниками для вираження вищої міри якості, дії та ін., пор. із говірки с. Липне Квр.: *на с’е с’іно тра пугóда а пугóда; в’ішн’і с’óроку рáсни а рáсни; нурубів а нарубів мин’і д’ілов; то ше куліс’ а куліс’ тійа гэти гуриш’і вузіли.*

У цьому ж ареалі зафіксовано прислівникову сполуку *так і тáк* ‘все одно, незважаючи ні на що; байдуже’ (Липне Квр.), де *і* між повторюваним прислівником – загальноживаний єднальний сполучник, пор.: *ти ж так і тáк ше будиш вурóчац’а* (Липне Квр.).

У досліджених говірках функціонує дериват *таксáмо* (багато н. пп.), рідше – *таксáме* (Липне Квр., Ворокомле К-К., Воєгоща К-К., Пнівню К-К., Мельники Шц., Гірки Лбш., Нобель Зр.), який реалізує значення ‘подібно, аналогічно’ пор.: *вунá те вис’іл’:е знáйе таксáме, йак і ти* (Липне Квр.), пор.

також підляське *так саме* [29, с. 15]. За походженням це результат зрощення прислівника *так* і адвербіалізованих форм знахідного відмінка середнього роду займенника *сам, самий*. У говірці с. Липне Квр. виявлено похідні *таксамий* ‘т. с.’, *таксамийко* ‘т. с.’, пор.: *тибé таксамий ни мóна спинíт*; *хун’івци пушч’í таксамийко гувóрат*, у північних любешівських говірках – деривати *таксамечко* (Ветли Лбш., Гірки Лбш.), *таксамочко* (Гірки Лбш), пор.: *зубíⁱ таксамечко бол’út* (Ветли Лбш). Форма *таксамий* відбиває результат аналогії до вживаних у говірці форм компаративу типу *дáлий* ‘далі’, *вiкший* ‘вище’ та ін.; кінцеві сегменти *-ийко, -ечко, -очко* – формально демінутивні суфікси, абстраговані з відповідних іменних дериватів.

У частині говірок виявлено прислівник *тáгже* (< **takъ že*), що реалізує значення ‘також, так само, таким же чином’ і ‘водночас, одночасно’ (Полиці К-К.), пор.: *мн’í тáгже ж’éтко гáво сид’íти*; *вité тáгже по-пóл’с’ку т’émите?* (Полиці К-К.). Ареал охоплює підляські говірки: *тáкже* [29, с. 272]. Варіант *тáже* ‘т. с.’ (Комарівка Кс., Мала Любаша Кс., Мирне Кс., Липне Квр., Калинівка Мн., Навіз Рж., Доротище Кв.) засвідчує спрощення у групі приголосних, пор.: *тáже ни мужу́ на кров дивíц:а* (Мала Любаша Кс.); *йа тáже зáра за тубóйу придú* (Липне Квр.). Паралель відома в буковинських говірках: *тáжи* [22, с. 536]. Прислівник *тáже* в липенській говірці може скорочуватися і до варіанта *та* ‘т. с.’, пор.: *йа с’у п’íсн’у та с кунцá ни памитáйу*.

Виявлено також первинний прислівник цього структурного типу з коренем колишнього нечленного займенника **vьsь*: *вс’áко* ‘всякими способами, по-різному’ (багато н. пп.), пор.: *йа йíму вс’áко вiказала* (Липне Квр.). Структура *всяко* на Західному Поліссі фіксована Г. Л. Аркушиним [1, с. 78]; відоме також закарпатське *усяко* [18, с. 388] та ін. У північній частині західнополіського ареалу та в підляських говірках частіше фіксовано варіант із утраченим кінцевим голосним: *вс’ак* (Мохнате Гн., Топільне Рж.), *вс’ек* (Пулемець Шц., Світязь Шц., Нобель Зр., Гірки Лбш., Дольськ Лбш., Залухів Рт., Самари Рт., Тур Рт.), пор.: *вс’ак бивáйе* (Мохнате Гн.); *вс’ек у нас булó* (Нобель Зр.). Давніше фіксовано у

берестейському ареалі: *ўс'ек* [7, с. 542], в підляських говірках: *фс'ак* [29, с. 57], пор. також середньополіське *ўс'ак* [6, с. 37] тощо.

Більшу частотність мають похідні *вс'аково* (багато н. пп.), *вс'акуво* (Липне Квр.), *вс'еково* (Нобель Зр., Кортеліси Рт., Седлище Лбш.), де сегмент *-ов-* – за походженням прикметниковий суфікс, пор.: *вс'акуво вбирáют' шалашá* (Липне Квр.). Паралелі відомі, наприклад, у буковинських говірках: *усяково* [22, с. 572] та ін.

У північно-східній частині західнополіського ареалу виявлено результат поширення суфіксом **-ak-* давньої займенникової основи **vьsьlbь*: *всил'ак* 'усіляко' (Жидче Пн.), *вс'іл'эк* 'т. с.' (Сварицевичі Дб.), *всил'эк* 'т. с.' (Нобель Зр.), пор.: *ой, бáло всил'эк булó* (Нобель Зр.). У цьому ж ареалі виявлено похідне з прикметниковим за походженням суфіксом *-ов-*: *всил'еково* 'т. с.' (Нобель Зр.), пор.: *а гэти наш йазік всил'еково тириначвали* (Нобель Зр.).

Давній прислівник **inaکو* 'інакше, не так, в інший спосіб' лише в західній частині західнополіського говору представлений формою *г'інак* 'т. с.' (Нудиже Лб., Куснище Лб., Полапи Лб.), пор.: *а йа вам г'інак розказáла б* (Полапи Лб.), пор. фіксацію Г. Л. Аркушина в цьому ж ареалі: *гінак* 'інакше' (1, с. 90), пор. також лемківське *інак* [4, с. 152], буковинське *ина́к* [22, с. 176], закарпатське *інак* [18, с. 134], білоруське діалектне *інак* [26, с. 174].

Давнє **inaکو* в основному витіснене пізнішими його варіантами, що їх прийнято трактувати як форми компаративу типу псл. **inakje* [10, с. 301]: *іна́че* (Містковичі Пн.), *іна́чи* (Топільно Рж., Гірки Лбш.), *іна́ч:и* (Лишнівка Мн., Галузія Мн.), *іна́чий* (Невель Пн., Дивин Кб., Бокійма Млн.), *іна́чей* (Грабовець Д-Ц., Журавичі Квр.), *іна́ч:ий* (Липне Квр., Буцинь Ст.) та ін., пор.: *Тру́йца то билó совс'ем іна́чей* (Грабовичі Д-Ц.); *а нам іна́чий гэте розказвали* (Невель Пн.). Ареал продовжується в берестейських говірках: *іна́чей* [9, с. 119], підляських: *іна́чей* [24, с. 182], *іна́чий* [29, с. 88], *йіна́чий* [29, с. 204], а також волинських: *генáче, генáчий* [5, с. 128], наддністрянських: *іна́че* [3, с. 78], гуцульських: *іна́че* [8, с. 112], лемківських: *іна́че* [4, с. 152], *ина́че, іна́чы* [4, с. 152], надсянських:

йіна́чый [17, с. 74], бойківських: *іна́че*, *єна́че* [16, с. 246] тощо, а також білоруських діалектах: *іначэ́й* [26, с. 174] та ін.

Часто фіксовано такі структури без початкового *i-*: *на́че* ‘інакше, не так, в інший спосіб’ (Навіз Рж., Велика Городниця Млн., Щедрогір Рт.), *на́чи* (Більська Воля Вл., Топільно Рж.), *на́ч’і* (Щедрогір Рт.), *на́чей* (Домашів Квр., Журавичі Квр., Гута Кс.), *на́чий* (Залухів Рт., Гута-Камінська К-К., Мохро Ів., Ветли Лбш., Щитинь Лбш., Липне Квр., Павловичі Лк.), *на́ч:е* (Черемошна Воля Лб., Грем’яче Квр., Берестяни Квр.), *на́ч:и* (Залухів Рт., Самари Рт., Нуйно К-К., Нужель Кв., Більська Воля Вл.), *на́ч:ей* (Гораймівка Мн.), *на́ч:ий* (Велимче Рт., Дольськ Лбш., Любче Рж., Липне Квр., Берестяни Квр., Велике Вербче Ср., Поляни Бр.), пор.: *ти на́чий ничо́ бѡмкнут’ ни миг?* (Липне Квр.). Структура *на́чэ́й* в берестейському ареалі відома з попередніх фіксацій [13, с. 64]. Паралелі простежено в говорах білоруської мови: *на́чэ́й*, *на́чай* [23, с. 195], російських діалектах: *на́ча* [20, с. 277]. Відомі й варіанти з усіченим кінцевим голосним: *нач:* (Липне Квр., Великий Стидинь Кс., Тур Рт.), *нач* (Липне Квр., Гута Кс.), пор.: *йа́кос’ то вун нач те силѡ назива́в* (Липне Квр.), а також дериват *на́чийко* (Липне Квр.) із демінутивним за походженням суфіксом у структурі, пор.: *ти йа́кос’ на́чийко до йі́гѡ вбузві́са, лѣстками* (Липне Квр.).

У частині говірок зі значенням ‘інакше, не так, в інший спосіб’ вживані деривати, що склалися, як вважає В. В. Німчук [12, с. 370], унаслідок схрещення давнього **inak(o)* та новіших форм компаративу: *г’іна́киш* (Ситниця Мн., Омельно Квр., Руда-Красна Рв.), *гінáкишій* (Видраниця Рт.), *на́кшей* (Собіщиці Вл.), *на́кше* (Веселе Лц., Берестяни Квр., Домашів Квр.), *на́кишій* (Нові Червища К-К., Липне Квр., Берестяни Квр., Суськ Кс.), *накиш* (Липне Квр.), пор.: *принисі́ – на́кишій дудѡм ни пу́тика́йса* (Липне Квр.); *там ше йа́кос’ на́киш ба́йут’* (Липне Квр.). Ареал охоплює берестейські говірки: *іна́киш* [9, с. 36], підляські: *іна́киш^е* [29, с. 331], *іна́кчи* [29, с. 163], *йіна́кше* [29, с. 375], *на́кше* [29, с. 311], а також говори середньополіський: *на́кше* [6, с. 255], гуцульський: *гінáкиш* [7, с. 313], наддністрянський: *іна́кше* [3, с. 78], лемківський: *ина́кше*, *гінáкше* [4, с. 30],

бойківський: *инна́кше* [16, с. 246] та ін., пор. ще білоруські діалектні прислівники *наки, на́кшай* [24, с. 155], польські говіркві *inaksze, nakszej* [29, с. 407] тощо.

У центральних володимирецьких говірках виявлено подібний за походженням дериват від давнього **опако: она́кшей* ‘інакше, не так, в інший спосіб’ (Красносілля Вл., Воронки Вл.), пор.: *ба́ло у нас зовс’ім она́кшей спевáли*^і (Красносілля Вл.). Як паралель наведемо похідне від давнього **опако* лемківське *оначе* [4, с. 152].

У говірках північно-східної частини західнополіського ареалу значення ‘інакше, не так, в інший спосіб’ виражають деривати *гін’ак* (Вичівка Зр., Морочне Зр., Сварицевичі Дб.), *гін’ак* (Нобель Зр., Невель Пн., Жидче Пн., Містковичі Пн.), пор.: *ти мн’і гін’ак зроби́ в гэту́й ха́ти* (Нобель Зр.). Аналізовані структури фонетично (розвиток протези, контактна прогресивна асиміляція [нй] > [н’:] з наступним стягненням подовженого [н’:] > [н’]) розвинулися з відомого в українській народній мові *ін’як* ‘інакше’ [21, с. 193]) – вторинного утворення, що, мабуть, постало за аналогією до **inakъ* (< **inako*) шляхом поширення займенникової основи **inъ* формантом **-jak-* < **-ak-*.

Принагідно зауважимо, що в більшості західнополіських та в суміжних середньополіських і західноволинських говірках значення ‘не так, інакше’ часто виражають ще і прислівники-результати поширення безпосередньо основи давнього займенника **inъ* різними суфіксами, що в місцевих говірках засвідчені у формах вищого ступеня порівняння прислівників. Так, у північній частині волинськополіських говірок за зразком форм компаративу на зразок *да́л’і, да́л’ій* ‘далі’, *ран’і, ран’ій* ‘раніше, давніше’, *л’ін’і, л’ін’ій* ‘ліпше’ постали спорадично фіксовані структури *г’ін’і* (Полиці К-К.), *гін’ій* (Седлище Лбш.), пор.: *вона́ гэту́ п’існ’у́ спувáйе гін’ій* (Седлище Лбш.). Із попередніх фіксацій у волинськополіському ареалі відоме *гінє* [1, с. 90], у підляських говірках – *ін’е* [29, с. 214] тощо. У решті говірок за зразком форм компаративу типу *ранш, ранч, рáнше, рáнче, рáнший, рáнчий* ‘раніше; давніше’ та под. постали деривати *инч* (Домашів Квр.), *йенч* (Піща Шц., Мельники Шц., Пулемець Шц., Рівне Лб.,

Черемошна Воля Лб., Полапи Лб.), *гинч* (Жиричі Рт.), *генч* (Річиця Рт., Гірки Лбш., В'язівно Лбш., Чевель Ст., Сошичне К-К., Троянівка Мн., Ружин Тр., Любитів Кв.), *гени* (Штунь Лб., Білин В-В.), *г'інч* (Ремчиці Ср., Оконськ Мн., Цміни Мн., Граддя Мн., Навіз Рж., Доросині Рж., Липне Квр.), *інче*, *інчи* (Топільне Рж.), *г'інше* (Омельно Квр.), *гэнче* (Запруддя К-К.), *йэнче* (Пулемець Шц., Забужжя Лб.), *гэнши* (Висоцьк Лб., Білин В-В., Суходоли В-В., Звиняче Лц.), *інчей* (Журавичі Квр., Берестяни Квр., Домашів Квр.), *г'інчей* (Берестя Дб., Велике Вербче Ср., Немовичі Ср.), *йэнчей* (Рівне Лб.), *гэншиш* (Штунь Лб., Павловичі Лк., Петрове Івн., Заячиці Лк.), *гіншей* (Гораймівка Мн.), *г'энчий* (Доротище Кв.), *гэнчей* (Гірки Лбш., Дольськ Лбш., Нові Червища К-К., Череваха Мн.), *г'інчий* (Липне Квр., Обенижі Тр.), *гінчий* (Поворськ Квл.) та ін., пор. також фіксацію в західноволинських говірках: *гэншиш* 'інакше' [15, с. 145].

У говірках окресленого ареалу засвідчено також прислівники, що постали шляхом адвербіалізації сучасних відмінкових форм родових займенників із суфіксом *-ак-*. Скажімо, в говірках східної окраїни західнополіського говору та в перехідних західнополісько-середньополіських говірках зі значенням 'ні в якому разі, ні за яких обставин' фіксовано *нивйаку́* (Галузія Мн., Лишнівка Мн., Ситниця Мн., Лісове Мн., Красносілля Вл.), рідше – *нивйаку́йу* (Липне Квр.), пор.: *йа ду йо тин'ір нивйаку́ ни вбузвуса* (Липне Квр.). У південній частині цього ареалу паралельно засвідчено *нивкаку́* (Яполоть Кс., Мирне Кс., Ситниця Мн., Липне Квр.), *нивкаку́йу* (Липне Квр.), пор.: *прус'у, шоб в хату зайшоб, а вин нивкаку́ ни хоче* (Липне Квр.). Паралель простежено в середньополіських говірках: *н'і ў каку́йу* (6, с. 243). Ці структури співвідносні з прийменниковою формою знахідного відмінка займенника *йакá* (*йакáйа*) та запозиченого з російської мови відповідника *какá* (*какáйа*), який, щоправда, як самостійну лексичну одиницю в окреслених говірках не вживано.

Із прийменниковою формою місцевого відмінка однини займенників-відповідників загальноновживаних *інакшиш*, *інишиш* співвідносяться прислівники

типу *пона́кшому* 'інакше, не так' (Цир Лбш.), *пунáкшом*, *пунáчом* (Липне Квр.) та ін.

Висновки. Отже, первинних прислівників із суфіксом *-ак-* у західнополіських та суміжних говірках, як і в інших українських діалектах, збережено небагато: *йак* (*йек*, *йаг*), *так* (*таг*), *вс'ак* (*вс'ек*), *вс'áко* (*вс'éко*), *г'інак*. На базі первинних відзайменникових дериватів витворено цілу систему похідних різної структури, семантики та ареальної поведінки.

Умовні скорочення назв районів та гмін:

Волинська область: В-В. – Володимир-Волинський, Івн. – Іваничівський, Кв. – Ковельський, Квр. – Ківерцівський, К-К. – Камінь-Каширський, Лб. – Любомльський, Лбш. – Любешівський, Лк. – Локачинський, Лц. – Луцький, Мн. – Маневицький, Рж. – Рожищенський, Рт. – Ратнівський, Ст. – Старовижівський, Тр. – Турійський, Шц. – Шацький;

Рівненська область: Бр. – Березнівський, Вл. – Володимирецький, Дб. – Дубровицький, Зр. – Зарічненський, Кс. – Костополіський, Млн. – Млинівський, Рв. – Рівненський, Ср. – Сарненський.

Брестська область (Білорусь): Ів. – Іванівський, Кб. – Кобринський, Мл. – Малоритський, Пн. – Пінський;

Підляське воєводство, повіт Гайнівка (Польща): Д-Ц. – гміна Дубичі Церковні, Гн. – гміна Гайнівка.

Література

1. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у двох томах / Г. Л. Аркушин. – Т. 1. – Луцьк : Вежа, 2000. – XXIV + 354 с.
2. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у двох томах / Г. Л. Аркушин. – Т. 2. – Луцьк : Вежа, 2000. – 458 с.
3. Верхратський І. Говір батюків / І. Г. Верхратський. – Львів, 1912. – 306 с.
4. Верхратський І. Про говір галицьких лемків / І. Г. Верхратський. – Львів, 1902. – 482 с.
5. Гладкий П. Говірка села Нехворощі Андрушівського району Бердичівської округи (кол. Житомирського повіту) / П. Гладкий // Український діалектологічний збірник. – Кн. II. – К. : ВАН, 1929. – С. 109–157.
6. Говірки Чорнобильської зони : тексти / упоряд. П. Ю. Гриценко та ін. – К. : Довіра, 1996. – 358 с.
7. Говори української мови : збірник текстів / упоряд. С. Ф. Довгопол та ін. – К., 1977. – 590 с.
8. Гуцульські говірки : короткий словник / Відп. ред. Я. В. Закревська. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – 232 с.
9. Дыялектны слоўнік Брэстчыны / склад. Аляхновіч М. М. і інш. – Мн. : Навука і тэхніка, 1989. – 294 с.
10. Етимологічний словник української мови : у семи томах / За ред. О. С. Мельничука. – Т. 2. – К. : Наукова думка, 1985. – 570 с.
11. Жывое народнае слова : дыялекталагічны зборнік. – Мн. : Навука і тэхніка, 1992. – 271 с.
12. Історія української мови. Морфологія. – К. : Наук. думка, 1978. – 539 с.
13. Климчук Ф. Д. Специфическая лексика Дрогичинского Полесья / Ф. Д. Климчук // Лексика Полесья : материалы для полесского диалектного словаря. – М. : Наука, 1968. – С. 20–78.

14. Клімчук Ф. Д. Гаворкі Заходняга Палесся : фанетычны нарыс / Ф. Д. Клімчук. – Мн. : Навука і тэхніка, 1983. – 128 с.
15. Корзонюк М. М. Матэрыялы до словніка західноволинських говірок / М. М. Корзонюк // Українська діалектна лексика : збірник наукових праць. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 62–267.
16. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – Ч. 1. – К.: Наук. думка, 1984. – 497 с.
17. Пшепюрська М. Надсянський говір / М. Пшепюрська. – Варшава, 1938. – 89 с.
18. Сабадош І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / І. Сабадош. – Ужгород : Ліра, 2008. – 478 с.
19. Словарь русских народных говоров / Гл. ред. Ф. П. Филин. – Вып. 17. – Л. : Наука, 1981. – 383 с.
20. Словарь русских народных говоров / Гл. ред. Ф. П. Филин. – Вып. 20. – Л. : Наука, 1985. – 376 с.
21. Словарь української мови : в чотирьох томах / Упор. Б. Грінченко. – Т. 2. – К. : Наук. думка, 1996. – 588 с.
22. Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
23. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча : ў пяці тамах / уклад. А. І. Грынавецкене і інш. – Т. III. – Мн. : Навука і тэхніка, 1982. – 535 с.
24. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча : ў пяці тамах / уклад. А. І. Грынавецкене і інш. – Т. IV. – Мн. : Навука і тэхніка, 1984. – 615 с.
25. Тураўскі слоўнік : ў пяці тамах / склад. А. А. Крывіцкі і інш. – Т. 1. – Мн. : Навука і тэхніка, 1982. – 254 с.
26. Тураўскі слоўнік : ў пяці тамах / склад. А. А. Крывіцкі і інш. – Т. 2. – Мн. : Навука і тэхніка, 1982. – 272 с.
27. Тураўскі слоўнік : ў пяці тамах / склад. А. А. Крывіцкі і інш. – Т. 3. – Мн. : Навука і тэхніка, 1984. – 311 с.
28. Тураўскі слоўнік : ў пяці тамах / склад. А. А. Крывіцкі і інш. – Т. 5. – Мн. : Навука і тэхніка, 1987. – 423 с.
29. Czyżewski F. Polskie i ukraińskie teksty gwarowe ze wschodniej Lubelszczyzny / F. Czyżewski, S. Warchoł. – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 1998. – 496 s.